

ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΥΚΟΥΤΡΗ

ΑΡΧΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΑ

ΔΑΝΙΗΛ Ι. ΙΑΚΩΒ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΣΧΟΛΗ ΜΩΡΑΪΤΗ

2. Η διδακτική επιστολή

Ήδη στην κοινή αλληλογραφία συμβαίνει ο συντάκτης της, λόγω θέσεως (μπορεί να είναι δάσκαλος, μεγαλύτερος στην ηλικία κτλ.), να παρεμβαίνει στη ζωή του παραλήπτη με συμβουλές ή προειδοποιήσεις και να πραγματεύεται προβλήματα της ζωής που παρουσιάζουν γενικότερο ενδιαφέρον. Παρόμοιες επιστολές κυκλοφορούσαν συχνά από τον ίδιο τον συντάκτη ή τον παραλήπτη ή ακόμη και από άλλα πρόσωπα, αφού μπορούσαν να προσφέρουν και σε άλλους ομοϊδεάτες ενθάρρυνση και παραμυθία. Την ειδικότερη αφορμή για τη συγγραφή τους την πρόσφερε, βέβαια, ο παραλήπτης, αλλά ο συντάκτης τους κατόρθωνε, συνειδητά ή όχι, να μετατρέπει το ατομικό γεγονός σε τυπική περίπτωση ανθρώπινης συμπεριφοράς και δυστυχίας. Με την πάροδο του χρόνου όμως άρχισαν να γράφονται διδακτικές επιστολές για τις οποίες είτε ο παραλήπτης δεν αποτελούσε την αφορμή είτε η αφορμή ήταν έμμεση. Η επιστολική μορφή χρησιμοποιείται ως παγιωμένη λογοτεχνική μορφή, και σκοπός της είναι να προσδώσει στις συμβουλές για ηθική ζωή προσωπικό χρώμα. Σε παρόμοιες περιπτώσεις σήμερα συνήθίζεται να απευθύνεται κανείς σ' έναν υποθετικό ή ανώνυμο παραλήπτη. Οι αρχαίοι δεν συνήθιζαν κάτι τέτοιο· απευθύνονταν πάντοτε σε πρόσωπα που ήταν ή τα θεωρούσαν υπαρκτά και τα οποία χρησιμοποιούσαν ως προκάλυμμα. Αυτό το είδος επιστολογραφίας ανήκει στη μεγάλη περιοχή της παραινετικής λογοτεχνίας, η οποία, αρχικά, είχε ποιητική μορφή (διδακτικό έπος, ελεγεία, ίαμβος κτλ.) και από τον 5ο αι. πεζή και απευθυνόταν συνήθως σ' ένα νεότερο πρόσωπο (Πέρσης, Κύρνος, Νικοτέλης, Θεμισών, Δημόνικος κ.ά.): P. Hartlich *Exhortationum historia et indoles*, Leipz Stud. XI (1889), 209κε.

Τον 4ο αι. συναντούμε τις πρώτες δοκιμές για εφαρμογή της επιστολικής μορφής σε τέτοιες παραινέσεις (π.χ. μερικές επιστολές του Ισοκράτη και του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη στον Αλέξανδρο, του Αρίστιππου στην Αρήτη Διογένους Λαέρτιος II 84), αλλά ο κλασικός του είδους είναι ο Επίκουρος (Wilamowitz, *Hellenistische Dichtung* I 65· v. Arnim *RE* τόμ. VI στήλη 137κε.). Αυτό οφείλεται στη φύση της φιλοσοφίας του που, απομονωμένη από τη δημόσια ζωή και εχθρικά διακείμενη προς τη θεωρητική αναζήτηση της αλήθειας, αφιερώνεται στα προβλήματα της ζωής και καλλιεργεί ανάμεσα στους οπαδούς της μια εσωτερική προσωπική σχέση, όπως συμβαίνει με τους οπαδούς μιας νέας θρησκείας. Παράλληλα με τις καθαρά ιδιωτικού χαρακτήρα επιστολές που μας διαφύλαξε ο σεβασμός των μαθητών του, ο Επίκουρος έγραψε και επιστολές, με αρχικό προορισμό το ευρύ κοινό, που συγχρόνως απευθύνονταν σε διάφορους φίλους ή ομάδες από οπαδούς του. Το παράδειγμά του ακολούθησαν στη συνέχεια οι μαθητές του, όπως ο Μητρόδωρος ο Λαμψακηνός, ο Έρμαρχος, ο Διογένης από τα Οινόανδα κ.ά. Αργότερα έγινε μια σύντομη επιτομή από την αλληλογραφία του με ηθοπλαστικούς σκοπούς.

Η γνώση μας για τις διδακτικές επιστολές άλλων σχολών είναι πενιχρότερη· η ύπαρξή τους, αν και όχι τόσο πληθωρική, είναι αναμφισβήτητη. Κυρίως καλλιεργήθηκε με ιδιαίτερη αγάπη η παραμυθητική επιστολή προς άρχοντες και προστάτες, έτσι ώστε η επιστολική μορφή να γίνει η κλασική μορφή για τέτοιες *consolationes*· ο Κικέρων μάλιστα τόλμησε να απευθύνει μια παραμυθητική επιστολή στον ίδιο τον εαυτό του (πρβ. *ad Att.* XII 14, 3. 28, 2)· Przychocki *Eos* XXIII (1918) 169κε. Παρόμοιες επιστολές γνωρίζουμε από τον Στράτωνα (Διογένης Λαέρτιος V 60, Wilamowitz *Hell. Dicht.* I 161, 1), τον Καρνεάδη (Διογένης Λαέρτιος IV 65),

Η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

τον Κλειτόμαχο (Κικ. *Tusc.* III 54), τον Παναίτιο (*αυτόθι* IV 4, *de fin.* IV 23), τον Ποσειδώνιο (Ιερών. *Ἐπιστ.* I X 5), τον Απολλώνιο τον Τυανέα (*Ἐπ.* 58· Norden *Agnostos Theos* 337κε.), τον Πλούταρχο προς τη σύζυγό του κ.ά. Οι σοφιστές συνέθεσαν επίσης μονωδίες σε επιστολική μορφή (Αριστειδής *Λόγ.* 32 Κ., Αντίπατρος από την Ιεράπολη, Φιλόστρ. *Βίοι σοφιστ.* II 24, 2). Πρβ. Buresch *Consolationum historia*, Leipz. Stud. IX 94-170.

Γνωρίζουμε επίσης ψευδώνυμες επιστολές που αποδίδονται σε διάσημες προσωπικότητες (ακόμη και σε θεούς, όπως είναι οι επιστολές θεών του Μενίππου, Διογένης Λαέρτιος VI 101, και οι *Κρονικές επιστολές* του Λουκιανού· Helm *Lukian und Menipp.* 222κε.). Τέτοιες είναι οι επιστολές αρχόντων προς τους γιους τους (Κικ. *de off.* II 48), οι επιστολές του Σωκράτη, του Ξενοφώντα, των Κυνικών, των Πυθαγορείων, του Ηράκλειτου, του Μουσώνιου κ.ά.

Στους Ρωμαίους (Peter 225κε.) η διδακτική επιστολή ήταν ιδιαίτερα αγαπητή· ανταποκρινόταν στη συνήθεια να εισάγει ο πατέρας, χρησιμοποιώντας γραπτό λόγο, τον γιο του στις εμπειρίες της ζωής. Το σύγγραμμα του Κάτωνα του πρεσβύτερου *ad filium*, που ο Πρισκιανός II 337, 5 Κ. το χαρακτηρίζει *epistula*, φαίνεται ότι δεν ήταν κανονική επιστολή, Schanz-Hosius *Röm. Lit.* I⁴ 182. Το αρχαιότερο σωζόμενο παράδειγμα διδακτικής επιστολής είναι το *Commentariolum petitionis*, ένα δοκίμιο του Κόιντου Κικέρωνα σε επιστολική μορφή σχετικά με την υποψηφιότητα για το υπατικό αξίωμα (64 π.Χ.) και η απάντηση του Μάρκου *ad Quint. fr. ep.* I.

Αλλά ο κλασικός του είδους στην παγκόσμια λογοτεχνία είναι ο Σενέκας με τις επιστολές του στον Λουκίλιο. Πρότυπό του αποτελεί προφανώς ο Επίκουρος, αλλά οι επιστολές του έχουν λογιότερο χαρακτήρα και συχνά τρέπονται σε η-

θικές πραγματείες. Παρόλο που προσπαθεί να συνδέσει τις παρατηρήσεις του με καθημερινά γεγονότα (Peter 229κε. Misch *Geschichte der Autobiographie* I 250κε. Albertini *La composition dans les ouvrages philosophiques de Senèque*, Παρίσι 1923, 136κε.) ο πλασματικός χαρακτήρας γίνεται αισθητός ήδη με την επιλογή του παραλήπτη, τον οποίο παρουσιάζει κάποτε ως νέο παρά τα αντίθετα χρονολογικά δεδομένα. Ο Bourgeroy *Rev. de phil.* XXXV 40κε. απέρριψε τον επιστολικό χαρακτήρα τους, και η κριτική που ασκεί ο Σενέκας στις επιστολές προς Αττικόν (*ep.* CXVIII 1) και οι υφολογικές του αξιώσεις (*ep.* LXXV 6· Gercke *Jahrb. f. Philol.* Suppl.-Bd. XXII 133κε.) δικαιώνουν τον νεότερο μελετητή· αντίθετος ο Albertini 105κε., αλλά η χαλαρότητα στη σύνθεση (Albertini 143κε.) δεν είναι γνώρισμα μόνο της επιστολής αλλά και της διατριβής (Leo *Gött. Gel. Anz.* 1901, 324). Στην προτίμηση αυτής της λογοτεχνικής μορφής οδηγήθηκε ο Σενέκας όχι μόνο από την αντιπάθεια των συγχρόνων του εναντίον κάθε συστηματικής πραγμάτευσης και από την τάση για σύντομες, ζωηρές, ελεύθερες και εξαιρετικά ποικίλες συζητήσεις (Peter *ό.π.*) αλλά και από την πεποίθηση ότι στην ουσία «επίδραση δεν ασκεί το αφηρημένο περιεχόμενο μιας διδασκαλίας αλλά το πρόσωπο του δασκάλου» (Heinze *N. Jahrb.* XLIII 313) καθώς και από την κλίση για αυτοσύσταση, που ανοίγει τον δρόμο για τις *confessiones* του Αυγουστίνου (Misch 240κε.).

Με τον Παύλο η διδακτική επιστολή γίνεται η πρώτη και, για μεγάλο χρονικό διάστημα μαζί με τα Ευαγγέλια, η μοναδική μορφή χριστιανικής λογοτεχνίας, προτού χρησιμοποιηθούν οι άλλες λογοτεχνικές μορφές. Η ακμή της χριστιανικής επιστολής τοποθετείται ανάμεσα στο 250 και 450 μ.Χ. Σχεδόν όλες οι μεγάλες προσωπικότητες της Εκκλησίας άφησαν λιγότερο ή περισσότερα ογκώδη επιστο-

λογραφική παραγωγή, η οποία, εφόσον δεν περιέχει πολεμική, επιδιώκει διδακτικούς στόχους — σύμφωνα με τις απόψεις εκείνης της εποχής, πάντως, και τα δύο είδη καταλήγουν στο ίδιο αποτέλεσμα. Το χριστιανικό παράδειγμα ακολούθησαν και οι ειδωλολάτρες. Οι επιστολές του Ιουλιανού ελάχιστα διαφέρουν από τις επιστολές του Βασιλείου από την Καισάρεια· ο Ιάμβλιχος πραγματεύθηκε σε επιστολές όλο το φάσμα της αρχαίας ηθικής, όπως δείχνουν τα αποσπάσματα που παραθέτει ο Στοβαίος. Στο σημείο αυτό η επιστολή πραγματικά διαδέχεται τον διάλογο (Hirzel *Der Dialog* I 300κε.), όπως συμβαίνει στον Σενέκα.

3. *Επιστημονικές πραγματείες με επιστολική μορφή*

(πρβ. Peter 216κε.)

Αυτό το είδος λογοτεχνίας, που σχετίζεται στενότερα με τη διδακτική επιστολή, έχει τους προδρόμους του στα επιστημονικά έργα της κλασικής εποχής που απευθύνονταν σε συγκεκριμένα πρόσωπα, όπως του Εμπεδοκλή προς τον Πανσανία, του Αλκμέωνα του Κροτωνιάτη (Διογένης Λαέρτιος VIII 83) κ.ά. Κανονικές επιστολές συναντούμε για πρώτη φορά τον 3ο αι. (Πολέμων από το Ίλιο, Φίλων από το Βυζάντιο, Ερατοσθένης, Αρχιμήδης κ.ά.), αφού η έκθεση του Κράτη από τη Χαλκίδα προς τον Αλέξανδρο για τη λίμνη της Κωπαΐδας (Στράβων IX 407) έχει μάλλον χαρακτήρα υπομνήματος. Η μορφή αυτή χρησιμοποιούνταν για διαφόρους λόγους. Στον Αρχιμήδη γίνεται ακόμη αισθητή η χαρά του εφευρέτη που τον ωθεί να ανακοινώσει τα αποτελέσματα των ερευνών του στους συναδέλφους του και στον σύγχρονο κόσμο όσο το δυνατό ταχύτερα. Ήταν επίσης βολική, και